

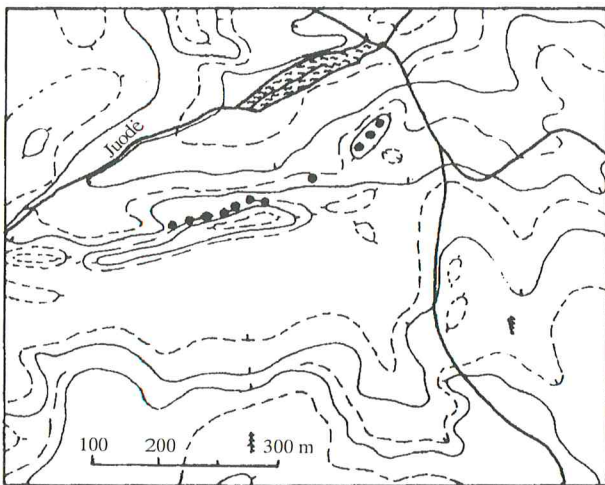
ŽALIOSIOS ŽALVARIO AMŽIAUS GYVENVIETĖ

RIMUTĖ RIMANTIENĖ

APŽVALGA

Žaliosios gyvenvietė buvo Žaliosios girininkijos Bartkuškio miške, apie 8 km į pietvakarius nuo Maišiagalos miestelio, Širvintų rajone. Šiuo metu Žaliosios kaimas jau panaikintas ir išbrauktas iš gyvenamųjų vietovių apskaitos, senesniuose žemėlapiuose pažymėtas Zaliankos vardu.

Žalvario amžiaus gyvenvietė buvo dideliame pradedančiame apaugti apie 600 m ilgio ir 100–200 m pločio grublėtame smėlyne (pav. 1), tartum kyšulyje į buvusį ežerą. Ežeras visai išsekęs ir virtęs tik drėgnu mišku, kuris, be abejo, jungėsi į didesnę ežeryną, o dabar į vakarus nuo šios gyvenvietės likusi Gerviraisčio pelkė (saugomas gamtos paminklas). Šiuo metu Žaliosios gyvenvietę juosusio ežero vietoje likęs tik Juodės upelis (dabar patvenktas). Buvusi žalvario amžiaus gyvenvietė rytuose beveik priėjo prie miško kelio Maišiagala–Bartkuškis, apie pusę km į pietus nuo minėto patvenkto

1 pav. Žaliosios gyvenvietės situacijos planas. Taškais pažymėti 1958 m. tyrinėti puodų šukių lizdai

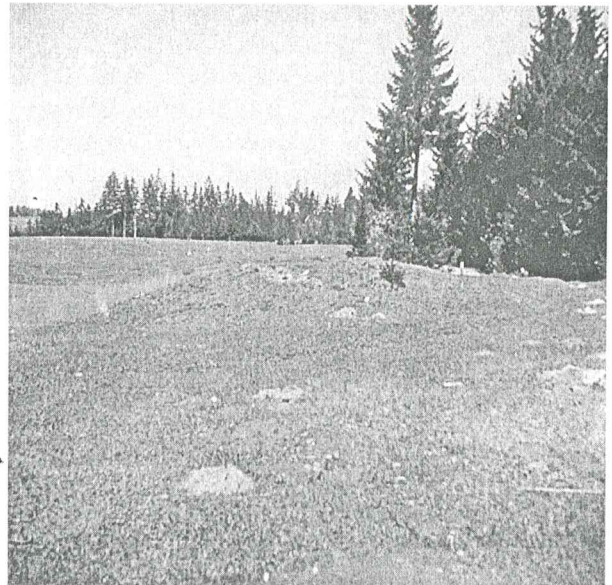
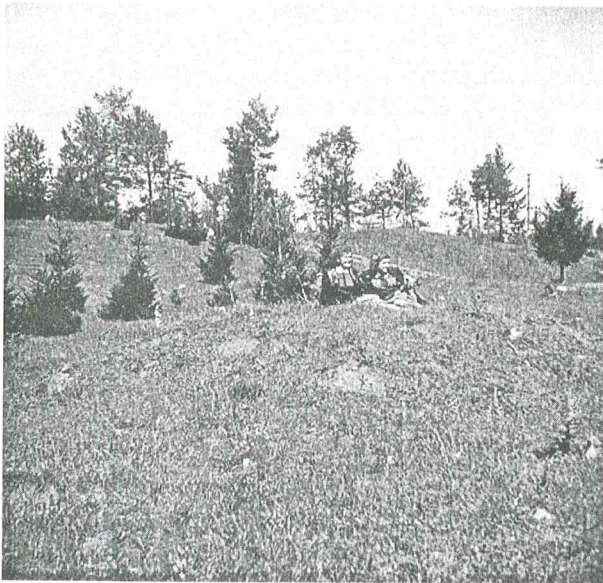
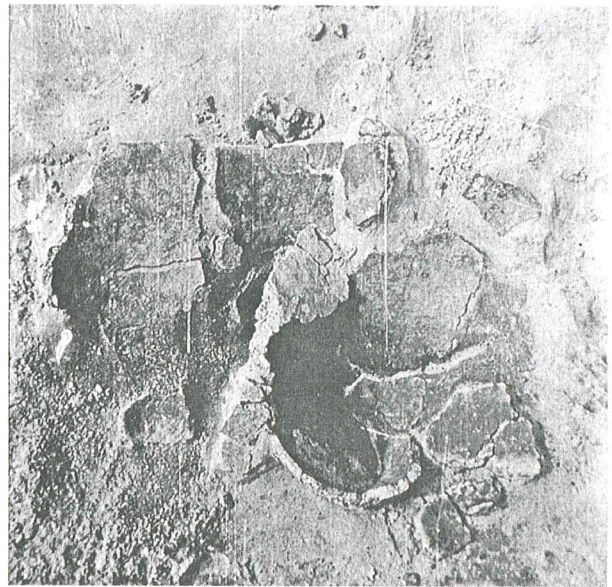
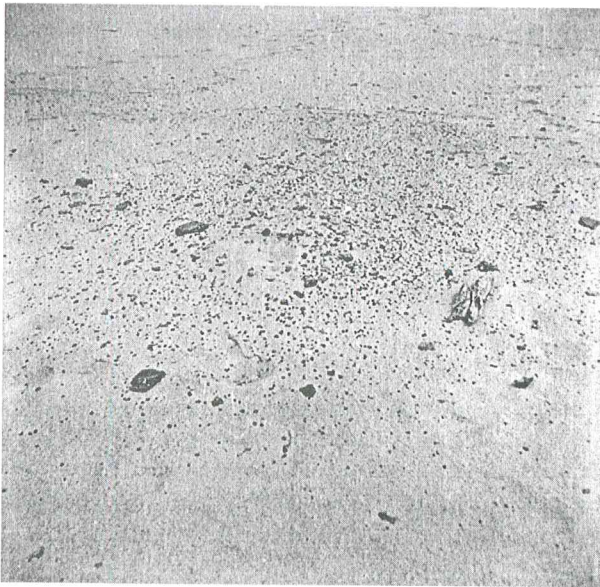
Juodės upelio pralaidos, vakaruose nesiekė bevardžio į Juodę įtekančio upelio. Rytinėje smiltyno dalyje yra kelios neaukštos pakilumėlės, vakarinėje – gana ilgas siauras gūbrys, pakilęs iki 158 m. H abs. Šias abi dalis skiria skersinė lomelė, kuri ir smėlyno egzistavimo metu buvo apaugusi medžiais.

Apie radinius Žaliosios miško smėlyne, maždaug 1,5 km nuo buvusio to paties vardo kaimo, MA Istorijos institutui 1952 m. pavasarį pranešė Medžioklės ūkio valdybos viršininkas V. Bergas. 1952–1955 m. šią gyvenvietę lankė ir radinius paviršiuje rinko prof. K. Jablonskis (K. Jablonskio žvalgymų dienoraštis LNM). 1953 m. pavasarį Vilniaus universitetas surengė studentų, vadovaujamų doc. R. Kulikauskienės, išvyką ir šiauriniame smėlyno pakraštyje, apie 20–25 m nuo buvusio ežero kranto, padarė 25 m² perkasą ir surinko labai daug keramikos (LII archyvo byla Nr. 21). Visi šie radiniai saugomi LNM. 1958 m. gyvenvietę tyrinėjo M.K. Čiurlionio dailės muziejaus ekspedicija, vadovaujama R. Rimantienės (LII archyvo byla Nr. 83). Šie radiniai saugomi Kaune, Vytauto Didžiojo karo muziejuje.

Žaliosios radiniai ne kartą buvo minimi archeologinėje literatūroje (Kulikauskienė 1958, p.17–19; Rimantienė, 1960, p. 59–60; 1974, p. 80; Kulikauskas ir kt., 1961, p. 90–91; Grigalavičienė, 1995, p. 202–203). Tačiau tyrinėjimai nebuvo išsamiai paskelbti.

Tyrinėjimų metu stengtasi patikrinti visus ryškesnius kauburėlius ir surinkti visą medžiagą, tačiau gali būti, kad liko šiame didžiuliam plote dar užpustytų šukių aikštelių. Tačiau dabar jos nebepasiekiamos, nes visas buvęs smėlynas apaugęs gana tankiu mišku, jo paklotė suvelenėjusi.

Iš Vilniaus universiteto ekspedicijos ataskaitos ir radinių LNM matyti, kad buvo surinkta labai daug smėlyje išpustytos keramikos ir šiaurinėje smėlyno dalyje ištirtas vienas puodų šukių lizdas (pav. 2). 25 m² dydžio perkasos kampe, nuėmus puodų šukes nuo paviršiaus, 20–25 cm gylėje, atsidenė gana taisyklinga apskrita 1,5 m skersmens juodos žemės dėmė, gerai išsiskirianti

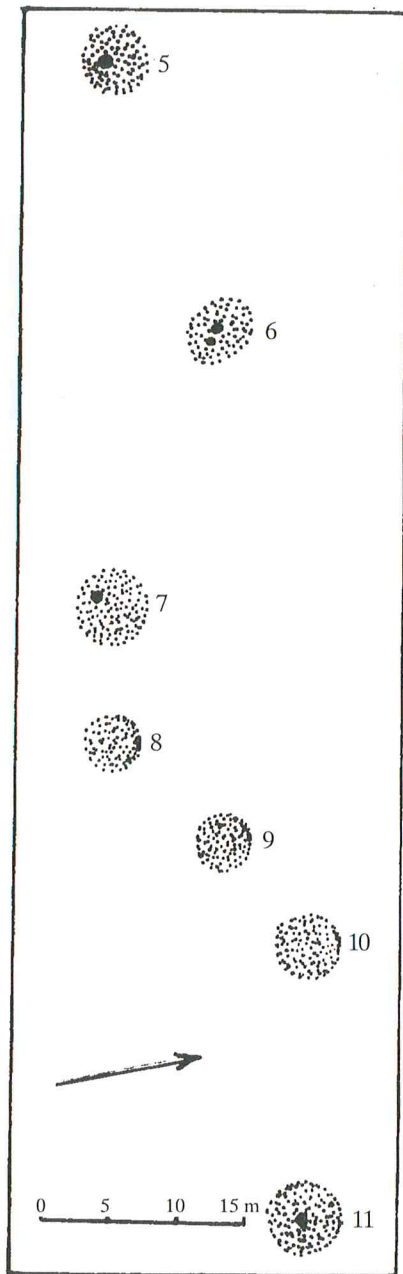

2 pav. Žaliosios smiltyno vaizdai 1953 m. (R.Kulikauskienės tyrinėjimai)

iš aplinkinio smėlio. Visame plote iki 20–50 cm gylio pastebėta pelenų. Židiny – tai 25 cm gylio duobelė, kurios dugne buvo anglių, pelenų ir sudegusių kauliukų. Kiek toliau į šiaurės vakarus nuo šio židinio aptiktos trijų didžiulių puodų liekanos. Molyje buvo gausu stambiai grūsto granito priemaišų. Puodų paviršius rudai juosvos, vidus – juodos spalvos, iš abiejų pusių negiliai brūkšniuotas. Kai kurios puodų dalys sutapo. 1-ojo lyg statinėlės ar maišo pavidalo puodo buvo išlikusi apie 20 cm aukščio dalis – maždaug 10 šukių.

Jo briauna kiek paploninta, angos skersmuo 22–25 cm. 2-ojo puodo išlikusios 6 didžiulės iki 16 cm aukščio šukės. Jo paviršius kiek ryškiau brūkšniuotas. Kaklelis nežymiai atriestas, anga apie 30 cm skersmens, liemuo statmenas. 3-iojo puodo buvo išlikęs tik 15 cm skersmens dugnelis su nedideliu priedugniu, matyt, nuo piltuvėlinio tipo puodo. Nė vienam iš minėtų dviejų puodų jis nepritinka.

Dar 11 puodų šukių aikštelių (8 su židiniais) 1958 m. tyrinėjo Kauno M.K. Čiurlionio muziejaus ekspedicija (pav. 1; 3).

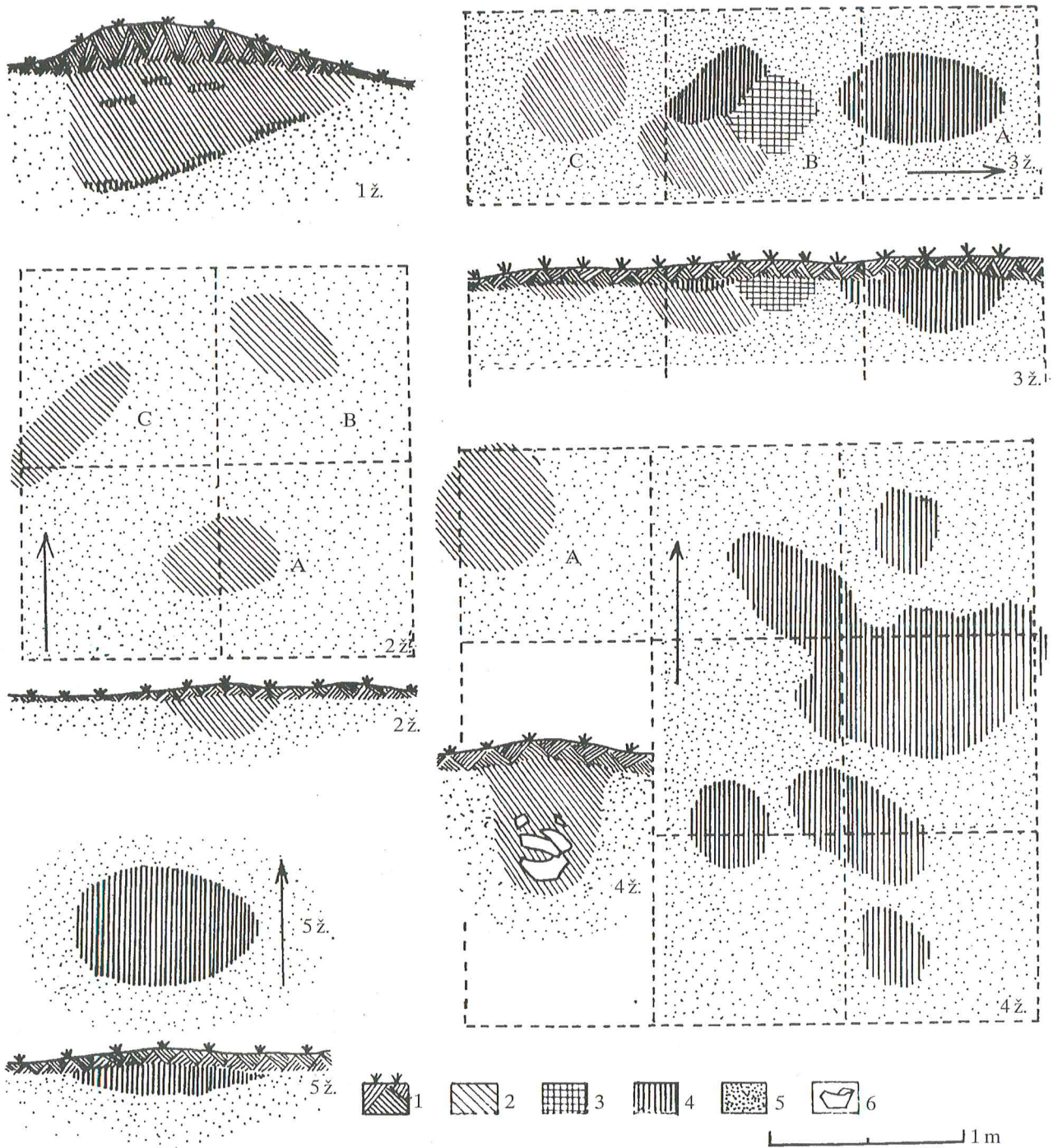
3 pav. Puodų šukių aikštelių išsidėstymas vakarinėje smiltyno dalyje. Juodais taškais pažymėti židiniai. Braižė autorė

Aikštelė Nr. 1 buvo šiaurės rytinėje smiltyno dalyje, pačiame šiauriniame pakraštyje. Žemės paviršiuje, apie 6 m ilgio ir tiek pat pločio aikštelėje, buvo matyti išsimėčiusių nedidelių puodų šukelių. Aikštelės vidury buvo apie 20 cm aukščio samanomis apaugęs kauburėlis. Vos pradėjus jį nukasinėti, iškilo didelės puodų šukės, o apie 10 cm giliau negu aplinkinio smėlio paviršius atsidengė degėsi. Židinio duobė buvo 150 cm ilgio ir 100 cm pločio (pav. 4:1), pasirodė

besanti nevienodo gylio: pietiniame gale 55 cm, o šiauriniame tik 15 cm. Duobės dugną dengė anglingos dėmės. Aplink duobę ir joje rasta smulkučių apdegusio molio tinko gabaliukų. Duobėje-židinyje rasta septynių puodų šukių. Visos šukės labai panašios – su gausiomis grūsto granito priemaišomis molio masėje, paviršius negiliai brūkšniuotas. Iš jų ryškesnės buvo trijų puodų liekanos. Vieno puodo neryškiai brūkšniuotu paviršiumi vidinė pusė buvo skersai giliai brūkšniuota. Puodo anga buvusi 21 cm skersmens, puodas greičiausiai piltuvėlinės formos. Antro piltuvėlinio puodo angos skersmuo buvo 20 cm. Kaklelis beveik tiesus, tik 1 cm siauresnis už plačiausią puodo pilvelio dalį, kuri buvo 21 cm skersmens. Puodo aukštis 27 cm, dugnelio skersmuo vidinėje pusėje 12 cm (išorinė atrupėjusi). Sienelė taisyta išgręžus skylutę. Trečiasis ryškesnis puodas taip pat piltuvėlinis. Jo aukštis buvo 29 cm, pilvelio skersmuo 26 cm, kakliukas tik truputį susiaurintas (pav. 6:1; 7:1), dugnelis 13 cm skersmens. Kitų keturių likę tik gabalėliai, kai kurie buvo mažesnių ir kiek plonesnių puodukų, vienas paploninta ir statmenai nulyginta briauna, gana lygiu paviršium. Viso šioje aikštelėje surinkta pora šimtų puodų šukių.

Aikštelė Nr. 2 buvo apie 35 m į pietus nutolusi nuo pirmosios. Jos vietoje aptikta daug išbarstytų smulkių puodų šukių. Nugramdžius žemės paviršius, išryškėjo trys tamsesnės dėmės (pav. 4:2; 5:1). Pirmoji (A) dėmė – tai labai prastai išlikusios duobelės-židinio pėdsakai. Ji buvo 60 cm ilgio, 40 cm pločio ir 20 cm gylio. Joje buvo šiek tiek angliukų. Duobelės dugne rasta dviejų stambių piltuvėlinių puodų šukių. Vieno išlikusi didesnė dalis. Prie angos sienelės gana plonos ir prie briaunos visai suplonėjo, pilvelio sienelės 1,5 cm storio, o ties linkius prie dugno 2,5 cm storio. Antro panašaus puodo išlikusios vidinė dugnelio dalis ir kelios šukės. Kiek toliau į šiaurę išryškėjo dar dvi pailgos duobelės. Duobelė B buvo 60 cm ilgio, 45 cm pločio ir 20 cm gylio. Ji buvo pilna pilko smėlio su smulkiais angliukais. Duobelė C buvo taip pat 60 cm ilgio, bet 25 cm pločio ir taip pat 20 cm gylio. Aplinkui buvo šiek tiek molio aprkato. Nukalus duobelį sluoksnį, išryškėjo apie 4 x 4 m² geltono smėlio apskrita dėmė, kuri aiškiai išsiskyrė iš šviesesnio aplinkos smėlio, nors ribos nebuvo ryškios.

Aikštelė Nr. 3 taip pat buvo dar šiaurės rytiniame plote, apie 40 m į pietus nuo antrosios. Beveik pačiame žemės paviršiuje, vos nukalus 5 cm storio smėlio sluoksnį, išryškėjo trys į vieną eilę išrikiuotos dėmės (pav. 4:3; 5:2). Toliausiai į šiaurę buvusi dėmė (A) buvo 85 cm ilgio ir 45 cm pločio, labai juoda, pilna suodžių. Antroji (B) dėmė išryškėjo apie 10 cm atstumu. Ji buvo pripildyta kelių spalvų smėlio. Jos pietvakarinis pakraštys, apie 30 cm ilgio ir 25 cm pločio, buvo labai

4 pav. Puodų šukių aikštelių Nr.1–5 planai: 1 – velėna, 2 – šviesiai pilkas smėlis, 3 – tamsiai pilkas smėlis, 4 – degėšiai ir suodžiai, 5 – baltas smėlis. Braižė autorė

5 pav. Aikštelės 2, 3, 4 per tyrinėjimus. Fotonuotraukos autorės

juodas. Į šiaurę dėmė buvo šviesiai pilka, o į rytus rudai pilka. Apie 10 cm į pietus nuo šios dėmės buvo 60 cm ilgio ir 50 cm pločio šviesiai pilkos spalvos dėmė. Pagal paviršiuje išsibarsčiusias šukeles aikštelė buvusi apie 6 m ilgio ir 4 m pločio. Tarp šukelių aptikta ir molio apkrato gabaliukų su aiškiais tepimo žymėmis.

Padarius A duobės skersinį pjūvį, išaiškėjo, kad ji buvo pilna grynų suodžių ir angliukų, tačiau joje visai

nebuvo puodų šukių. Vidurinė (B) duobelė buvo 32 cm gylio, susidedanti iš įvairaus atspalvio sluoksnelių. Duobelė C buvo vos 12 cm gylio, tik pačiame jos dugne ryškėjo plonas suodžių sluoksnelis ir šiek tiek puodų šukių. Šukelės buvo smulkiai sutrupėjusios ir išdūlėjusios.

Aikštelė Nr. 4 buvo jau pietvakarinėje smiltyno dalyje, prie pat buvusio ežerėlio kranto. Apie 10 m² plote smėlio paviršiuje buvo matyti smulkių šukelių ir suodžių. Šiaurės vakariniame šio plotelio gale buvo matyti kiek daugiau puodų šukių. Nukasus žemės paviršių, paaiškėjo, kad toje vietoje buvo 60 cm skersmens ir 65 cm gylio duobė (pav. 4:4; 5:3). Ji buvo pilna pilko smėlio su labai smulkiais angliukais, tačiau be suodžių. Arčiau duobės dugno ėmė rodytis stambios puodų šukės, o pačiame dugne per vidurį stovėjo visas puodo dugnas ir ant jo pavirtęs to paties puodo šonas bei viena antro puodo šukė. Buvo dar keletas smulkesnių šukelių, o paviršiuje buvo molio apkrato gabalėlių. Didysis puodas (pav. 6:2; 7:2) buvo statinėlinis, 30 cm aukščio, 26 cm skersmens ir negiliai brūkšniuotas. Paviršiuje buvo išsibarsčiusių per 100 nedidelių puodų šukelių.

Apie 60 cm į pietryčius nuo šios duobelės, tame pat gylyje, kaip ir duobelės viršus, po supustytu smėliu išryškėjo 5 suodžių ir angliukų dėmės. Didžioji dėmė buvo 10–20 cm gylio, kitos lėkštesnės – 5–10 cm gylio.

Toliau į pietvakarius apie 80 m atstu buvo matyti maždaug vienoje eilėje išsidėsčiusios 7 aikštelės (pav. 3).

Aikštelė Nr. 5 buvo labiausiai nutolusi į vakarus. Smėlyno paviršiuje, apie 5 x 5 m² plotelyje, buvo išsibarsčiusių (apie 30) smulkių puodų šukelių. Arčiau vakarinio aikštelės pakraščio atkastas pailgas 95 cm ilgio, 65 cm pločio ir 10 cm gylio židiny, pilnas suodžių (pav. 4:5). Židinyje rastos aštuonios vieno puodo šukės. Tarp jų buvo vienintelė kiek ornamentuota šukelė (pav. 9:2). Jos buvo geltonos spalvos, vidinėje pusėje juosvos, be angos briaunų, tik viena nuo sienelės netoli dugnelio. Puodas, atrodo, buvęs statinėlinis.

Aikštelė Nr. 6 buvo apie 18 m į pietryčius nuo 5-osios ir apie 40 m atstu nuo vakariniame smiltyno pakraštyje buvusio miško ribos. Apie 6 m ilgio ir 5 m pločio plotelyje buvo išbarstyta daug labai smulkių puodų šukių. Aikštelės viduryje atkastos židinio liekanos – 60 cm ilgio, 50 cm pločio ir 25 cm gylio duobutė, pilna pilko smėlio su pavieniais angliukais. Židinyje rasta apie 30 stambaus statinėlinio puodo gabalų ir didelio piltuvėlinio puodo labai storomis sienelėmis apatinė dalis, apie 20 šukių, su šiek tiek atsikišusiu priedugniu. Paviršius negiliai, vidinė pusė ryškiai brūkšniuota. Rasta ir mažesnių, plonasienių puodelių, kurių angų skersmuo 14 ir 16 cm, gabalų.

Apie 40 cm nuo šio židinio į pietus buvo 40 cm ilgio, 30 cm pločio ir 15 cm gylio duobutė su negausiais angliukais.

Aikštelė Nr. 7 buvo apie 15 m į pietus nuo 6-osios. Puodų šukės buvo išsibarsčiusios apie 6 m skersmens plotelyje. Apie 1 m nuo vakarinio aikštelės pakraščio aptikti židinio pėdsakai. Tai buvo 50 cm skersmens apskrita suodžių dėmė, tik kiek tamsesnė žemė su atskirais angliukais. Jame buvo greičiausiai apie 20 vieno nedidelio, gal 16–18 cm skersmens, 0,7–0,8 cm storio sienelėmis puodelio beveik lygiu paviršiumi liekanų.

Aikštelė Nr. 8 buvo tik apie 5 m atstumu nuo 7-osios aikštelės. Tai buvo kauburėlis, kuriame puodų šukės buvo išsibarsčiusios 4 x 4 m² apskritame plotelyje. Židinio pėdsakų nerasta. Aptikta molio apkrato, apie 50 storasienių puodų šukių ir vienas aprtrupėjusiomis briaunomis 13 cm skersmens dugnelis. Matyt, dugnelis buvęs labai susmaugtas, taigi puodas buvęs piltuvėlio pavidalo, tačiau dugno briauna apvali, nepaplatinta.

Aikštelė Nr. 9 buvo apie 7 m į rytus nuo 8-osios. Joje apie 4 x 4 m² plotelyje rasta apie 100 išsibarsčiusių smulkių puodų šukelių, tačiau nei kultūrinio sluoksnio, nei židinio neaptikta. Dauguma šukių buvo storos, negiliai brūkšniuotos. Tačiau rasta ir gana plono nedidelio puodelio ir kietos molio masės dugno briaunos šukelė, iš kurios matyti, kad dugnelis buvęs 8 cm skersmens. Tarp šukių gulėjo apsilydžiusio žalvarinio ašelinio smeigtuko galvutė. Ji buvo tik truputėlį pastorinta, ašelė aprtrupėjusi ir apsilydžiusi. Fragmento ilgis 3,6 cm (pav. 9:1).

Aikštelė Nr. 10 buvo dar apie 5 m į rytus nuo 9-osios. Joje, maždaug 5 x 5 m² plotelyje, aptikta 16 išbarstyti puodo šukių, tačiau nei kultūrinio sluoksnio, nei židinio nerasta. Šukės buvo stambios, storos, buvo ir angos briaunelių, tačiau puodų forma neaiški, greičiausiai buvo statinėliniai; vieno jų išlikusi apvali plonėjanti angos briauna.

Aikštelė Nr. 11 buvo apie 15 m į pietryčius nuo 10-osios. Maždaug 70 šukelių buvo pasklidusių apie 5 x 5 m² plotelyje. Viduryje buvo išlikę 30 cm skersmens ir 20 cm gylio židinio pėdsakai. Jame buvusiame smėlyje rasta tik pavienių angliukų. Surinkta labai įvairių puodų šukelių. Buvo ir storų, kaip kituose židiniuose, bet taip pat šešių mažų puodelių 0,5–0,7 cm storio sienelėmis fragmentų. Jų angų skersmuo 13–14 cm. Vienas jų buvo aiškiai smarkiai atriestu kakliuku, kiti ne tokie ryškūs.

Be abejo, tos šukių aikštelės žymėjo pastatų vietas. Tai lyg labai artimų giminių kaimelis, nes visuose židiniuose rastos labai vienodų puodų šukės. Kaip pastatai atrodė, duomenų neturime. Šukes radome išbarstytas apskritomis aikštelėmis. Tačiau tai dar nėra įrodymas, kad trobelės buvo apskrito plano, nes

dėsningsi visi sutrupėję daiktai, veikiami vėjo, per ilgą laiką išsibarsto beveik taisyklingais apskritais ploteliais. Nepavyko rasti nė vienos stulpavietės, nes visos šios liekanos buvo per arti žemės paviršiaus. Tačiau tai perša mintį, kad stambių stulpaviečių nė nebuvo. Taigi nebuvo pastatų, kurių stogą turėjo remti pėdžios. Iš turimų duomenų galima tik spręsti, kad čia stovėjo laikinos, iš šakų nupintos, tačiau vis dėlto gal moliu aptinkuotomis pakriūtėmis palapinės (nes rasta molio apkrato). Čia galėjo būti gyvulių augintojų stovykla, lengvai perkilnojama kas sezoną. Tās didžiulis sudaužytų puodų kiekis galbūt leidžia manyti, jog į šią stovyklą sezoniskai buvo ir grįžtama.

KERAMIKA

Pagrindiniai radiniai visame smiltyne ir aikštelėse buvo puodų šukės, kurių surinkta tūkstančiai.

Visose aikštelėse keramika buvo labai vienoda – ir savo formomis, ir molio mase, ir apdaila. Molio masėje matyti labai daug stambių grūsto granito priemaišų. Molio masės tankis $d = 2,24\text{--}2,32$. Puodų paviršius paprastai gelsvas, vidinė pusė juosva arba tamsiai pilka. Visų puodų paviršius ir vidinė pusė daugiau ar mažiau brūkšniuota. Brūkšniavimas labai negilus, tik kai kurių puodų geriau matomas, kitur tik vos žymus.

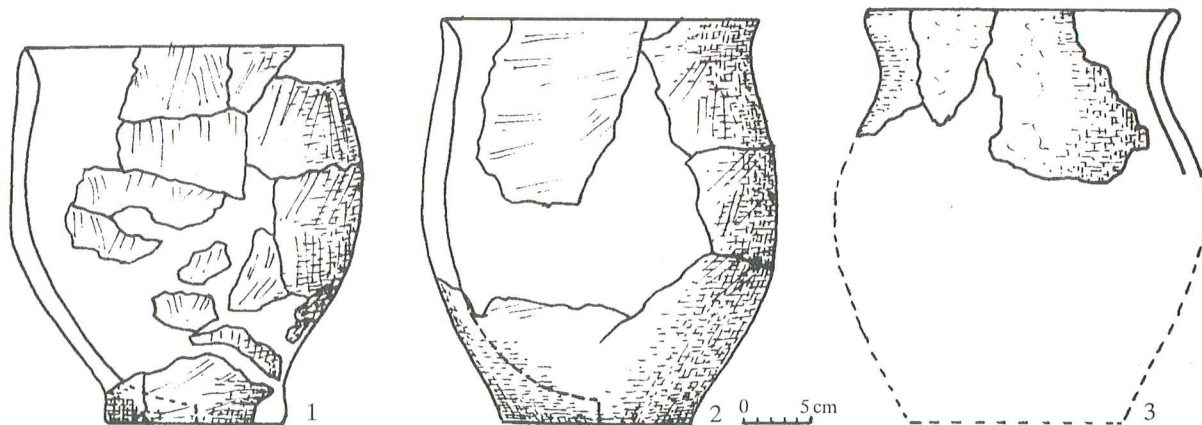
Pagal puodo formą galima išskirti tik tris vienas kitam artimus tipus: piltuvėlinis, statinėlinis ir ryškiau profiliuotas puodas.

Daugiausia buvo piltuvėlinio tipo puodų. Net 7 tokių puodų šukės surinktos 1-osios aikštelės židinyje ir aplinkui (pav. 6:1). Tokio puodo šonai iš paviršiaus atrodo beveik tiesūs ir statmeni, tačiau vidinėje pusėje ryškiai matyti kaklo išlinkimas, suploninant briauną ir iki 1,5 cm pastorinant kaklelį iš vidaus. Šių puodų anga paprastai tik nežymiai (1–2 cm) siauresnė už puodo pilvelį. Vieno tokio puodo šukė rasta su taisyklingai sausame molyje išgręžta apskrita skylute netoli pakraščio. Šio tipo puodas smarkiai siaurėja į dugną, sienelės sustorėja iki 2,5 cm. Dugnelis paprastai 12–13 cm skersmens, imant kartu su ryškiai išsikišusiu priedugniu, ties kuriuo dugnas būna iki 3 cm storio.

Iš pavienių šukių nesunku nustatyti buvus šio tipo puodą – tai beveik statmenas kaklelis suploninta briauna ir iš vidaus ryškiai pastorintu kaklu, taip pat aiškiai išsikišęs storas priedugnis.

Šie puodai paprastai būna 27–30 cm aukščio, 21–26 cm angos ir 12–13 cm dugnelio skersmens.

Kai kuriuose židiniuose šalia storasienių rasta ir mažesnių bei plonesnių to paties tipo puodelių gabalų ir šukių. Tokių dviejų mažų puodukų šukių buvo rasta 6-ojoje aikštelėje. Jų angų skersmuo buvo 14 ir 16 cm.

6 pav. Pagrindiniai Žaliosios puodų tipai: 1 – piltuvėlinis puodas iš 1-osios aikštelės, 2 – statinėlinis puodas iš 4-osios aikštelės, 3 – profiliuotas puodas iš K.Jablonskio rinkinio. Piešė autorė

Taip pat 7-ojoje aikštelėje rasta nedidelio vidutinio storio puodelio šukių. Jo angos skersmuo turėjo būti 16–18 cm.

Antrajam – statinėliniam – puodo tipui geriausiai atstovauja puodas, rastas 4-osios aikštelės duobelėje šalia židinio pėdsakų (pav. 6:2). Jo buvo išlikęs visas dugnas su didele šono dalimi, vienoje pusėje šukės sutapo iki pat viršaus. Puodo aukštis buvo 30 cm, angos skersmuo 23 cm, pilvelis 26 cm skersmens, dugnelis 14 cm. Puodas buvo juosvos spalvos, negiliai brūkšniuotu paviršium. Statinėliniam tipui būdinga dažnai atriasta kaklelio

briauna, statinėlės pavidalo išpūstas pilvelis ir siauras dugnelis, tačiau be priedugnio, ne toks siauras kaip piltuvėlinio. Stambių statinėlinių puodų šukių rasta ir 6-osios aikštelės židinyje, ir 10-ojoje aikštelėje. Ir šio tipo puodelių būta plonasienių ir nedidelių. Šie paprastai tankesnės masės, ne tokie trapūs.

Tokių puodelių būta ir visai mažų. Pvz., 9-ojoje aikštelėje rasta puodelio dugno briaunos šukė, iš kurios matyti, kad puodelis turėjo 8 cm skersmens dugnelį. 11-ojoje aikštelėje šalia stambaus storasienio puodo šukių rasta ir penkių nedidelių plonasienių puodelių

7 pav. Restauruoti puodai. Fotonuotrauka E. Urbonavičiaus

gabalių. Jų angų skersmuo buvęs 13–14 cm. Vienas turbūt buvęs piltuvėlinis, nes kaklelis beveik statmenas, kitas smarkiau atriustu kakleliu.

Visi puodai buvo neornamentuoti, tik negiliai brūkšniuotu paviršiumi. Tik 5-ojoje aikštelėje šalia kitų storų nepuoštų puodų šukių rasta viena su neryškiu rašteliu (pav. 9:2). Tai skersai einančios taškuotų linijų eilutės, kiek primenančios virvelinius įspaudus, perskirtos statmenomis taškiukų juostelėmis.

Trečiasis puodo tipas taip pat labai panašus, išsiskiria tik ryškiai S pavidalo išriestu kaklu. Toks buvo K. Jablonskio rastas rytinėje smiltyno dalyje, vienoje krūvelėje. Buvo likusi tik viršutinė puodo dalis. Puodo angos skersmuo 21,5 cm, o kaklelis susmaugtas iki 19 cm, pilvelis 24,5 cm skersmens. Kiek skiriasi sienelių storis, kurios nesiekia 1 cm, truputį mažesnis ir medžiagos tankis: $d = 2,06$. Taip reikėjo apsiriboti norint išgauti grakštenę riestą formą.

Visų trijų puodų formų prototipų reiktų ieškoti Virvelinės keramikos ir Rutulinių amforų kultūrų puodų tipuose. Paprasta statinė formos taurė, kitaip vadinama puodynėle, Pamarių virvelinės keramikos kultūrai yra labai būdingas puodo tipas, sutinkamas ir pačiose ankstyviausiose gyvenvietėse, tokiose kaip Šarnelės (Butrimas, 1996) ar Daktariškės 1-ojoje (Butrimas, 1982), klasikinėje fazėje, kuriai atstovauja Nida (Rimantienė, 1989, p. 111–117), išlieka ir vėlyviausiuose paminkluose, kaip Sventy Kamienio (Kilian, 1955, pav. 33). Labai aiškūs pavyzdžiai Pietų Lietuvoje yra iš Šakių lankos židinio Nr. 5 (Rimantienė, 1992, pav. 12). Šio paminklo vienas statinėlinis puodelis, nors ir plonasienis, visas buvo ištaisai brūkšniuotas ir su stambiomis kvarcito priemaišomis molio masėje. Brūkšniuoto paviršiaus puodynėlių pasitaikė ir kituose šios kultūros paminkluose, nors tai nėra visuotinai paplitusi apdaila. Kitų dviejų puodų formų prototipų taip pat galima rasti Pamarių kultūros gyvenvietėse, tačiau proporcijos šiek tiek skiriasi: Žaliosios tipo puodai truputį daugiau išstęsti į viršų. Ryšį su Virvelinės keramikos kultūros puodais pastebėjo ir kiti tyrinėtojai (Danilaitė, 1966; Grigalavičienė, 1989, p. 80–81), tačiau dėsninga yra tai, kad jokia nauja kultūra neišrieda tiesiog iš senosios. Tokį procesą turėjo paskatinti kokia nors kita kultūra iš šalies. Šiuo atveju naujo komponento reiktų ieškoti Rutulinių amforų kultūroje. Pastaroji pasiekė Lietuvos kaimynystę tik atskirais paminklais, ji neapėmė nei visos Baltarusijos šiaurės, nei juo labiau Pietų Lietuvos. Tačiau tai buvo epochinis reiškinys, atnešęs naują ūkio formą – žemės darbą ir visose vėlyvojo neolito–žalvario amžiaus pradžios gyvenvietėse palikęs savo pėdsakų. Beje, šios paprastos Žaliosios puodų formos pažįstamos ir Baltarusijos Rutulinių amforų kultūros kapinyuose (Charniauskis, 1996). Tačiau patys ryškiausiai

šios kultūros įtakos pėdsakai yra keramikos gamybos technologija – tos gausios labai stambiai grūsto granito trupinių priemaišos molio masėje. Todėl puodai atrodo labai trapūs ir subyra į tokią daugybę gabalų. Iš tokios pačios trapios molio masės buvo pagaminti ir keli storasieniai Rutulinių amforų kultūros dubenys (matyt, iveržiniai) Šventosios 6-ojoje gyvenvietėje (Rimantienė, 1996, p. 164–168), nors jų masės tankis mažesnis. Bet Žaliosios ir laikotarpis kitas.

Žaliosios tipo keramika buvo paplitusi ypač Vidurio Lietuvoje – apie Vilnių bei Trakus, pvz., Bratoniškės, Pasieniai, Santaka, Strakiškės (Girininkas, 1979, pav. 3–5), Kauno priemiesčiuose – Žemieji Petrašiūnai, Žemieji Kaniūkai (Jablonskytė–Rimantienė, 1963; Rimantienė, 1981), tuo tarpu toliausiai į pietus nutolęs paminklas aptiktas prie Darsūniškio.

Vėliau panaši keramika paplito ir plačiau. Ankstyvuosiuose piliakalniuose panašių puodų dar pasitaiko, bet jie būna pagaminti iš ne taip gausiai grūsto granito pripildytos masės, o šalimais jau aptinkama ir kitokių jau ryškiau brūkšniuotų ir pakitusios formos puodų (Grigalavičienė, 1995, p. 202–204).

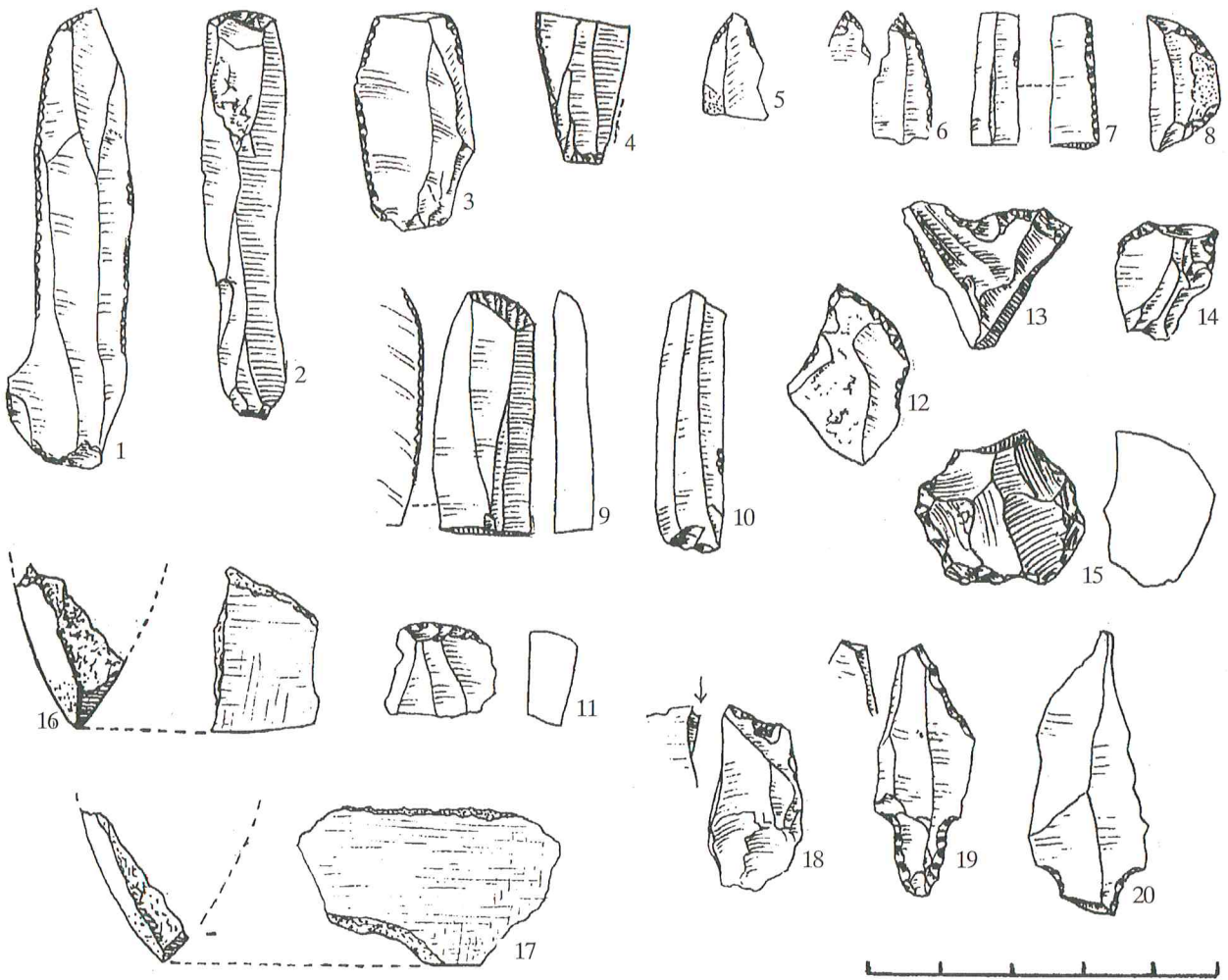
Tad Žaliosios tipo keramiką reiktų laikyti atskira keramikos grupe, susidariusia po virvelinio laikotarpio iš Virvelinės keramikos (Pamarių) kultūros palikimo, smarkiai paveikto taip pat Rutulinių amforų kultūros palikimo. Ji turėjo gyvuoti labai neilgai, nes visuose paminkluose ji labai gryna, nesusimaišiusi su jokiais kitais komponentais. Būdinga, kad jos gyvenvietėse dažnai vėliau niekas nebeapsigyvendavo.

AKMENS DIRBINIAI

Šukių aikštelėse pasitaikė tik tai keletas mažų titnago nuoskalėlių. Kiti radiniai buvo padrikai išsimėtę visame smėlyno paviršiuje, daugiausia jo rytinėje pusėje. Didžioji jų dalis priklausė tiems patiems žalvario amžiaus gyventojams.

Išsiskiria tik du strėlių antgaliai, rasti atokiau nuo šukių, pačiame šiauriniame smėlyno pakraštyje, netoli kelio (pav. 8:19, 20). Jie skiriasi iš kitų savo plona patina. Šiai grupei turbūt priklausė ir keletas raudono titnago nuoskalų, vienas kampinis rėžtukas (pav. 8:18). Tipai primena arensburginius, retušuoti tik tai iš viršutinės pusės, tačiau rasti gana žemai, netoli upelio (prie buvusio ežero), tad reiktų skirti juos jau epipaleolito laikotarpiui.

Visi kiti, atrodo, turėjo priklausyti tai pačiai negiliai brūkšniuotosios keramikos gyvenvietei. Jie buvo padaryti iš pilko gero titnago, retušuoti labai lygiu siauru retušu. Rasta keletas strėlių antgalių. Tai mažos trumpos skeltelės paretušuotu smaigaliu (pav. 8:5, 6) ir vienas beveik segmentinis antgaliukas (pav. 8:8). Rasta keletas

8 pav. Titnago ir uralitinio porfirito dirbiniai. Piešė autorė

įstatomųjų ietigalių ašmenėlių (pav. 8:7); gal ašmenėliai buvo ir kitos tiesios skeltės, smulkiai retušuotos pakraštyje (pav. 9:3, 4, 10). Būdingi šiam laikotarpiui titnaginiai peiliai iš ilgų skelčių, nors labai siaurai retušuoti (pav. 8:1). Gremžtukams būtų galima skirti tris radinius. Tai vienas trumpas storas dirbinėlis (pav. 8:11); antrasis padarytas iš storos skeltės, smulkiai retušuota briauna iš apatinės pusės ir įstrižais ašmenimis (pav. 8:9). Gana siauras gremžtuko tipo retušas buvo ir vienos ilgos skeltės viršūnėje (pav. 8:2). Iš kitų dirbinių minėtinas grandukas įgaubtais ašmenimis (pav. 8:13), įvairios retušuotos nuoskalėlės (pav. 8:12, 14), trumpos netaisyklingų skaldytinių liekanos (pav. 8:15) įvairiose vietose retušuotais ir smarkiai apspaudytais pakraščiais.

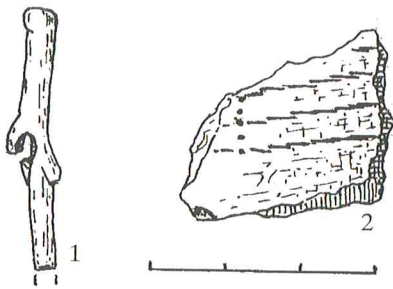
Tai nėra tipiški dirbiniai, o jau suprastėjęs vėlyvojo neolito bei žalvario amžiaus pradžios palikimas.

Be to, aptiktos dvi uralitinio porfirito kirvelių nuolaužos (pav. 8:16, 17). Iš jų ašmenų pasvirimo kampo matyti, kad kirveliai buvo aštrūs, stori, taigi turėjo būti

su skylė kotui. Daugiau apie kirvelių tipą pasakyti negalima. Kirviai su skylė kotui dažniausiai sutinkami jau vėlesniuose negu akmens amžius paminkluose.

ŽALVARINIS SMEIGTUKAS

9-ojoje puodų šukių aikštelėje rasta apdegusi žalvarinio smeigtuko 3,6 cm ilgio galvutė (pav. 9:1). Tai beveik tiesi plona lazdelė su nežymiai pastorintu galvutės galu ir žemiau apsilydžiusia ašele. Radinys priskirtinas ankstyviausiam ašelinį smeigtukų tipui. Ašeliniai smeigtukai ankstyvajame bei viduriniame žalvario amžiuje buvo plačiai paplitę pietinėse Baltijos pakrantėse, Pomeranijoje, Didžiojoje Lenkijoje, Silezijoje (Šturms, 1936, p. 60–62; Grigalavičienė, 1995, p. 173). Lietuvoje ankstyviausiais laikomi Šlažių pilkapių ašeliniai smeigtukai (Григалавичене, Мряквичос, 1980, p. 30–31).

9 pav. Žalvarinio ašelinio smeigtuko liekana iš 9-osios aikštelės ir ornamentuota puodo šukelė iš 5-osios aikštelės. Piešė autorė

CHRONOLOGIJA

Radiokarboninės datos šiam paminklui nėra, nors židiniuose buvo pakankamai stambių anglių gabalų. Tačiau jie gulėjo smėlio paviršiuje, kaitinami saulės ir plaunami lietaus, be to, surinkti prieš 45 metus, tad data būtų gauta tikrai nepatikima.

Židinio Nr. 5 anglis ištyrė biol. m. dr. Eugenija Šimkūnaitė 1958 m. Anglys buvo dvejetainė. Vienos labai tankiomis rievėmis, kietos, ryškiai palenktais rievėjų lankais (medelių būta 2–5 cm storio), stipriai blizgančios, su gausiais sakų lizdais. Tai kadagių (*Juniperus communis* L.) anglis. Kitos buvo daug puresnės, plačiarievės medienos, taip pat su gausiais sakų lizdais. Tai pušies anglis (*Pinus silvestris* L.).

Visų jų sakų lizdai iškūpėję, tačiau putos labai smulkiai akytos, kaip būna lėtai degant. Degė ilgai ir lėtai, nes įsiurbtos tik labai smulkios smiltelės, tačiau jų kraštai apsilydę. Kadagio anglių židiniuose pasitaiko retai, nes tai labai diržinga, sunkiai sulaužoma ar sukapojama mediena, tad, anot E. Šimkūnaitės, peršasi mintis, kad ugnis sąmoningai kūrenta lėtai ir kadagiai vartoti neatsitiktinai – gal rūkyklai?

Anglys stipriai mineralizuotos, kristalai gražiai išaugę, be žymių drūzinių peraugimų ar antrinių

užaugimų. Mineralizacijos prieaugis 7,54%. Pagal tai E. Šimkūnaitė apskaičiavo, kad anglis galėjo būti sudegintos baigiantis II t-mečiui pr. Kr.

Mineralingumo procentų skirtumai labai gerai padeda išskirti tame pačiame lygyje buvusių židinių skirtingus laikotarpius. Tačiau skirtumai tarp atskirų vietovių to paties tipo židinių gali priklausyti ir nuo slūgsojimo sąlygų. Štai Žemųjų Kaniūkų (Kauno priemiestis) židinių anglis su tokia pačia Žaliosios tipo storasiene keramika buvo stipriau mineralizuotos – 10,8% ir 11,5% (Jablonskytė-Rimantienė, 1963, p. 83), tačiau vargu ar jos buvo daug senesnės. Mineralingumui įtakos galėjo turėti ir virš šio sluoksnio susiklostęs kitas, su židiniiais ir grublėtąja keramika.

Žemųjų Kaniūkų židinyje Nr. 42 turi ir radiokarboninę datą, kurią reiktų laikyti patikima: (Vs-324) 3540±90 bp/cal 1564 (1453) 1377 BC.

Nors tokių duomenų grįsti Žaliosios gyvenvietės datavimą būtų per mažą, tačiau vis dėlto antrosios II t-mečio pr. Kr. pusės data, atrodo, priimtina. Čia dar prisideda ir žalvarinis ašelinis smeigtukas, kurį galima priskirti III Montelijaus periodui, datuojamam antrąja II t-mečio pr. Kr. puse.

Visas Vidurio Lietuvos Žaliosios tipo gyvenvietės galima priskirti vienam trumpam laikotarpiui baigiantis II t-mečiui pr. Kr. jau vien todėl, kad jų topografinė padėtis yra visai vienoda. Visos jos ant antrosios viršsalpinės upių bei ežerų terasos, vadinasi, prieš kseroterminį klimato pasausėjimą I t-mečio pr. Kr. pradžioje.

Visose jose rastosios keramikos ir molio masė ir puodų formos visiškai nesiskiria. Tai reikia laikyti Vidurio Lietuvoje paplitusiu lokaliu vidurinio žalvario amžiaus kultūros variantu, greičiausiai išriedėjusiu iš vėlyviausios Rutulinių amforų kultūros fazės, susigiminiavusios su Virvelinės keramikos kultūros palikimu. Jis buvo, be abejo, vienas iš komponentų susidarant jau I t-metyje pr. Kr. Brūkšniuotosios keramikos kultūrai.

LITERATŪRA

- Butrimas A.**, 1982 – Akmens amžius Žemaičių aukštumoje. Daktariškės neolito gyvenvietė. Vilnius. 1982.
- Butrimas A.**, 1996 – Šarnelės akmens amžiaus gyvenvietė // Lietuvos archeologija. 1996, t. 14, p. 174–191.
- Charniauski M. M.**, 1996 – Materials of Globular Amphora Culture in Belarus // Eastern Exodus of the Globular Amphora people: 2950–2350 B C. Poznań. 1996, p. 87–97.
- Danilaitė E.**, 1966 – Ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos kilmės klausimu // LTSR MA darbai. Serija A. 1966, t. 2 (21), p. 110–125.

Girininkas A., 1979 – Šiaurės rytų Lietuvos akmens amžiaus paminklai (3. Bratoniškių paleolitinė stovykla ir žalvario amžiaus gyvenvietė) // LTSR MA darbai. Serija A. 1979, t. 4 (69), p. 83–94.

Grigalavičienė E., 1989 – Brūkšniuotosios keramikos lokaliniai variantai Lietuvoje // LTSR MA darbai. Serija A. 1989, t. 3 (108), p. 69–83.

Grigalavičienė E., 1995 – Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius. 1995.

Holubowiczowa H., 1936 – Zabytki Archeologiczne Województwa Wileńskiego i Nowogródzkiego. Wilno. 1936, Nr.18, p. 1–40.

Jablonskytė-Rimantienė R., 1963 – Žemųjų Kaniūkų IV–I tūkstantmečių pr. m.e. stovyklos // LTSR MA darbai. Serija A. 1963, t. 1(4), p. 65–90.

Kilian L., 1955 – Haffküstenkultur und Ursprung der Balten. Bonn. 1955.

Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A., 1961 – Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius. 1961.

Kulikauskienė R., 1958 – Lietuvos archeologijos paminklai ir jų tyrinėjimai. Vilnius. 1958.

Rimantienė R., 1960 – Pirmykščiai būstai Samantonyse (Širvintų raj.) // Lietuvos TSR architektūros klausimai. 1960, t. 1, p. 56–65.

Rimantienė R., 1974 – Akmens amžiaus paminklai // Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius. 1974, p. 5–83.

Rimantienė R., 1981 – Akmens ir žalvario amžiaus paminklai // Kauno marios. Vilnius. 1981, p. 12–28.

Rimantienė R., 1989 – Nida. Senujų baltų gyvenvietė. Vilnius. 1989.

Rimantienė R., 1992 – Šakės – neolitinė gyvenvietė // Lietuvos archeologija. 1992, t. 8, p. 16–34.

Rimantienė R., 1996 – Šventosios 6-oji gyvenvietė // Lietuvos archeologija. 1996, t. 14, p. 83–173.

Šturms E., 1936 – Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum // Vorgeschichtliche Forschungen. Berlin u. Leipzig. 1936, Bd. 10.

Григалавичене Е., Мяркявичюс А., 1980 – Древнейшие металлические изделия в Литве. Вильнюс. 1980, p. 30–31.

ŽALIOJI SETTLEMENT OF THE BRONZE AGE

SUMMARY

The settlement was situated in the Bartkuškis forest (Žalioji forestry) of Širvintos district about 8 km southeast from Maišiagala. It was investigated by K. Jablonskis in 1952–1955, by an expedition (Fig. 2) headed by R. Kulikauskienė (VU) in 1958 and an expedition (Figs. 3–5) headed by R. Rimantienė in 1958. The excavation site was represented by a 600 m long and 100–200 m wide sandy ridge surrounded on both sides by a forest (long ago this area was occupied by a lake). The ridge was divided by a depression (at present the whole area is overgrown with a forest). The sand surface exposed many hillocks which were covered with turf. The exploration of the area revealed them to be structural remains with fire-places. Twelve such hillocks covering the areas with sherds and charcoals were explored (one by VU expedition, eleven by KM expedition). In the northeast the areas were spaced 35–40 m, whereas in the southwest they were arranged in line and spaced 5–15 m (Fig. 3). Some areas contained remains of fire-places (Figs. 4, 5), in some of them there were only tiny fragments of sherds. The fire-places yielded rather large pieces of vessels, charcoals, soot, burnt bones and fragments of clay. Most probably that was a living place of a compact community.

The ceramics found in the fire-places and around them (mostly in 10 m² areas) was uniform. The clay mass contained temper of crushed granite. Therefore, the sherds were very fragile. The walls of pots were 1–1.5 cm thick, with the bottom was 2.5–3 cm thick. The both sides of the walls were brushed. The external surface was yellow and the inward one blackish. The pots were of three main forms: funnel-shaped, barrel-shaped and with a curved neck (Figs 6; 7). The funnel-shaped (Figs. 6:1; 7:1) pots had almost straight walls, pointed bases and wide rims. They were 27–30 cm high. The diameter of orifices was 21–26, bottoms – 12–13 cm. The orifices of barrel-

shaped (Figs. 6:2; 7:2) pots were slightly tightened, the necks slightly profiled. The dimensions were almost the same as those of the funnel-shaped ones, with the only difference that the orifices were more narrow and the bottoms wider. The third type (Fig. 6:3) was represented by a large pot with a strongly curved neck, otherwise similar to other pots. The walls of the third type of pots were somewhat thinner. All three types included smaller pots. The diameter of their orifices was 13–14 cm or even 8 cm.

The prototypes of the described pots should be looked for in Corded Ware culture and Globular Amphora culture. The coarse temper of crushed granite in clay mass and a funnel shape of pots were inherited from Globular Amphora culture. The slightly brushed surface and the barrel shape of pots were inherited from Corded Ware culture. The curved neck of the third type of pots indicated that they belonged to later periods than the Stone Age.

Flint artefacts were of very plain forms (with the exception of some epipaleolithic items uncovered at some distance) (Fig. 8:18–20). However, it was possible to recognize in them the main types of the Early Bronze Age (Fig. 8:1–17). Besides, two fragments of urallite-porphyrite axe blades were found.

Area No. 9 yielded a burnt, 3.6 cm long bronze projecting pin-head (Fig. 9.1) belonging to the earliest types of this artefact.

The investigated settlement could be dated to the second half of the 2nd millennium BC. Similar ceramics is usually found in Middle Lithuania. It should be interpreted as a local variant of Bronze Age culture. All such settlements are similar. They are usually situated on high lake or river terraces. The pots found in them are made of a similar clay mass, have the same shape and a slightly brushed surface.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Situational plan of Žalioji settlement. Dots mark the find spots of sherds (1958)
Fig. 2. Žalioji settlement. Some sights of the sand ridge (1953. R. Kulikauskienė's investigations)
Fig. 3. Arrangement of sherd find areas in the western part of the sand ridge. Fire-places are blackened
Fig. 4. Sherd find areas Nos. 1–5 : 1 – turf, 2 – light grey sand, 3 – dark grey sand, 4 – charred wood particles and sut, 5 – white sand – sterile soil, 6 – sherds

- Fig. 5. Areas Nos. 2–4 during investigations
Fig. 6. Main types of pots found in Žalioji settlement: 1 – funnel-shaped pot (from area No. 1), 2 – barrel-shaped pot (from area No. 4), 3 – S-shaped profiled pot (from K. Jablonskis' collection)
Fig. 7. Restored pots (Figs. 6:1 and 6:2)
Fig. 8. Artefacts of flintstone and uralite-porphyrine
Fig. 9. Fragment of bronze projecting cylindrical pin-head from area No. 9 and ornamental pot sherd from area No. 5

Translated by Ada Jurkonytė

ПОСЕЛЕНИЕ БРОНЗОВОГО ВЕКА ЖАЛЁЙИ

РЕЗЮМЕ

Поселение находилось в Барткушкисском лесу (лесничество Жалёйи), приблизительно в 8 км к юго-западу от Майшыгалы, возле реки Юодис. Поисковые работы проводились в 1953 и 1958 гг. В то время это был песчаный участок (рис. 1, 2) шириной 100–200 м и длиной около 600 м, окруженный с обеих сторон влажным лесом, выросшим на месте озер. Впадина делит участок на 2 части. На песчаной поверхности были видны низкие бугорки, поросшие дерном. Исследования подтвердили, что это остатки бывших очагов. Обследованы 12 бугорков и площадки строений диаметром 5–6 м. Одну из них обследовал Вильнюсский университет (Р. Куликаускаене), а остальные – Художественный музей им. К. Чюрлёниса (Р. Римантене). На северо-восточной части обследуемой территории площадки удалены друг от друга на 35–40 м, а на юго-западной они выстроены в ряд на расстоянии 5–15 м друг от друга (рис. 3). На одних площадках найдены остатки очагов (рис. 4, 5), а на других – лишь крошки черепков. Найденная в очагах и вокруг них керамика была совершенно одинаковой. В глиняной массе много примеси очень крупной дресвы, поэтому черепки казались очень хрупкими. Стенки горшков толщиной 1–1,5 см, а у дна до 2,5 см. Поверхность с обеих сторон покрыта неглубокими штрихами. Лишь один черепок был с небольшим

украшением и еще один с отверстием для соединения. Горшки имели лишь 3 схожие формы: воронковидные, бочковидные и сильно профилированные. Воронковидные горшки (рис. 6:1) были с почти перпендикулярными стенками высотой 27–30 см, с отверстием диаметром 21–26 см и с расширяющимся краем дна диаметром 12–13 см. Бочковидные горшки (рис. 6:2) были такого же размера, но с несколько суженным профилированным горлышком и с нерасширяющимся краем более широкого дна. Обнаружены и более мелкие горшки обоих типов, диаметр отверстия которых около 14 см, а диаметр дна 8 см. Третий тип горшков отличается резко S-образной формой горлышка (рис. 6:3).

Кое-где в песке были найдены кремневые изделия: нетипичные заостренные ножевидные пластинки, вкладыши, ножи, скребки, скобели с вогнутым лезвием и несколько осколков каменных топориков (рис. 8:1–17).

На площадке 9 найден остаток бронзовой булавки (рис. 9).

Кроме того, на северо-восточной песчаной части обследуемой территории, у дороги, было найдено несколько изделий палеолитического типа (рис. 8:18–20).

В Центральной Литве известно свыше 10 поселений, в которых найдена исключительно керамика *типа Жалёйи*, датируемая рубежом II–I тыс. до р.Х.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

- Рис. 1. План расположения поселения Жалёйи с обозначенными местами раскопок 1958 года
Рис. 2. Виды участка 1953 года (раскопки Р. Куликаускаене)
Рис. 3. Расположение площадок на западной части обследованной территории
Рис. 4. Планы площадок 1–5: 1 – дерн, 2 – светло-серый песок, 3 – темно-серый песок, 4 – уголь и сажа, 5 – белый песок, 6 – черепки

- Рис. 5. Площадки 2–4 во время раскопок
Рис. 6. Основные типы горшков поселения Жалёйи: 1 – воронковидный горшок, 2 – бочковидный горшок, 3 – профилированный горшок
Рис. 7. Фотографии реставрированных горшков
Рис. 8. Кремневые и каменные изделия
Рис. 9. Остаток бронзовой булавки с площадки 9 и орнаментированный черепок